

ун-т, 1994. – 148 с. *Полюжин М. М.* О понятии языковой личности и уровнях ее структуры // С любовью к языку : Сб. науч. тр. – М. – Воронеж : ИЯ РАН, 2002. – 335 с. *Шаховский В.И., Жура В.В.* Дейксис в сфере эмоционально-речевой деятельности // Вопросы языкознания. – 2002. – № 5. – С. 38-56. *Шевченко И. С., Морозова Е. И.* Дискурс как мыслекоммуникативное образование // Вісник ХНУ. – 2003. – №586. – 293 с.

МУЗИЧУК М. Ю.

(Львівський нац. ун-т ім. І.Франка)

«МІФІЧНИЙ ДІАЛОГ» У ПРОЗІ Г. Е. НОССАКА

The article focuses on conditions and principles of forming of “mythical” speech in the fiction of H. E. Nossack. We are concerned with factors that have an influence on the creation process and nature of the “mythical dialogue”.

Key words: “mythical dialog”, myth, Nossack, communicative misunderstanding.

„Häufig genannt, aber wenig gelesen“ [Jenny 1970, с. 126] – саме в такому неоднозначному ракурсі згадують ім'я одного з найважливіших представників літератури повоевнині Німеччини Ганса Еріха Носсака (1901-1977). Романи Носсака захоплюють художньою майстерністю і, одночасно, дратують своєю непроглядністю. Не зважаючи на простоту мови та зрозумілість кожного слова і кожного речення, дослідники його творчості, як і літературні критики, в сум'ятті щоразу констатують «герметичність» [Bielefeld 1986, с. 3] та «езотеричність» [Lahn 2000, с. 190] Носсакової прози. Причина такої оцінки фахівців та нерозуміння з боку читачів приховується очевидно в особливій комунікативній стратегії автора при творенні «міфічної» оповіді.

«Міфічна» оповідь у прозі Г.Е. Носсака формується під впливом складної системи, яка будується на взаємодії низки оригінальних мотивів (мотив межі, граничної самотності, маски, смерті) та ключових стратегій, що їх диктує авторська модель «міфічного» зображення дійсності. Як свідчать особисті записи автора, Носсак у пошуках шляхів «по-міфічному зобразити сучасну людину» замислюється насамперед над проблемою мови і мовлення як важливого компоненту «міфічного» тексту. В одному із своїх щоденникових записів Носсак визначає свою позицію так:

Der Dialog ist naturalistisch und langweilig, wenn die Handelnden miteinander sprechen. Er ist mythisch, wenn alle Handelnden nebeneinander ein Selbstgespräch führen. Der Schnittpunkt dieser Selbstgespräche, dieses Nebeneinander-Herredens, liegt im Publikum, nicht auf der Bühne. Und das wiederum bedeutet, daß der jeweils Sprechende seine Sprache und seine sprachliche Gestik nicht auf das Verständnis seines Gesprächspartners zuschneidet, sondern so redet, wie er in einem überhöhten Alleinsein reden würde, also eben mythisch.

Т 24.12.1958 [цит. за Williams 2000, с. 97]

У цьому пасажі сформульовано основні поетологічні принципи творення, так званого, «міфічного мовлення». Як видно із слів автора і як це демонструють його тексти, у «міфічний діалог» Носсак закладає такий спосіб комунікації, коли для мовця пріоритетним є не спілкування як обмін інформацією, а власне сам процес мовлення. Автор створює особливу ситуацію шляхом зображення особи в незвичній перспективі: такою, якою вона є сама для себе, наодинці з собою, бо саме в моменти самотності людина поводить себе найприродніше, по-справжньому. Протагоністи опиняються у стані «граничної самотності», коли їхня поведінка як мовця більше не передбачає присутності адресата і свідчить про абсолютну байдужість до потенційного співрозмовника, тобто вони говорять буквально «в нікуди», «в порожнечу».

Така оригінальна схема визначає шляхи мовної організації текстів Г.Е. Носсака і свідчить, в цілому, про продуманість комунікативної стратегії автора, а також пояснює труднощі, які виникають у читача при вступі у діалог із текстом.

На фоні сюжетного мінімалізму та площинності, «іконічності» дійових осіб роль мови і мовлення виразно виводиться на передній план, зокрема в дихотомії «вимовне» - «невимовне» (що корелюється відповідно із поняттями «збагненне» - «незбагненне»). В центрі уваги перебуває проблема обмежених можливостей мови як інструмента вираження того, що можна пережити, відчувати, але складно збагнути і не можливо вкласти в слова. Тому мовлення протагоністів – це свого роду невпинний пошук себе, істини і «правильних слів», які б змогли відобразити цей процес. Центральний герой у прозі Носсака – це особа, котра сягнула межі між «тут» і «там» („diesseits“ und „drüben“), збагненим і незбагненим („Greifbares“ ↔ „Nicht-Greifbares“), аутсайдер, мислення і вчинки якого не вкладаються в закони логіки, а його мова і мовлення часто викликають нерозуміння.

У комунікативних ситуаціях, які створює Носсак у своїй прозі, майже завжди присутній адресат, роль якого виконує другорядний герой (наприклад, Nelli, der junge Geistliche, безіменний оповідач) або ж уявна постать (Du, mein Freund, Sie тощо). Такий адресат характеризується, зазвичай, вкрай пасивною комунікативною позицією: він не аналізує сказаного, не висловлюється у відповідь і, за невеликим винятком (як наприклад, оповідання *Unmögliche Beweisaufnahme*), взагалі не бере участі у розмові. З одного боку, дуальність героїв, ймовірно, виражає потребу мовця бути почутим і вислуханим, з іншого - підкреслює формальну роль адресата: спілкування відбувається за принципом т.зв. автокомунікації, коли адресант, хоч формально звертається до «співрозмовника», сам стає адресатом, тобто веде розмову з собою (Selbstgespräch). Це демонструє, наприклад, «діалог» між двома студентами в оповіданні *Die Schalttafel* (роман *Spirale* [Nossack 2001]), в якому оповідач несвідомо провокує свого приятеля Шнайдера на «розмову»:

„Er blickte mich zwar an, aber im Grunde redete er schon gar nicht mehr zu mir. Es war ein Selbstgespräch. [...] Ich war nur der zufällige und irrtümliche Anlaß“.
[*Spirale*, с. 75]

Так само і протагоніст оповідання *Unmögliche Beweisaufnahme* (роман *Spirale*), цілком поринувши у свою розповідь, комунікує швидше із собою, ніж із співрозмовником:

Der Angeklagte schien ganz in seine Erinnerungen zu versinken; daß er vor Gericht stand, hatte er offenbar vergessen. Er fuhr merklich zusammen, als der Staatsanwalt ihn wieder anredete. [Spirale, с. 124]

Отже, присутність у текстах Носсака адресата – формальність, однак, вочевидь, необхідна формальність, яка виконує певну художню функцію у внутрішньому світі твору. «Слухач» своєю присутністю провокує центрального героя на мовлення, хоч сам не може виконувати роль особи з рівноправним комунікативним статусом.

Таким чином Носсак закладає в «міфічний діалог» глибоку монологічну основу. Протагоніст будує свої висловлювання, жодним чином не беручи до уваги потреб «адресата», і, власне кажучи, зовсім не розраховує на його участь у розмові. Мовлення центрального героя характеризується герметичністю, ізольованістю, фрагментарністю, монотонністю викладу і позначене низьким рівнем комунікативності та інформативності. Це, по суті, акустично реалізоване внутрішнє мовлення, адресоване в нікуди і його зміст зрозумілий лише для самого мовця.

Це частково пояснює випадки комунікативних невдач, які виникають як зовні (тобто зі сторони читача, коли тому не завжди вдається без необхідних фонових знань правильно розшифрувати справжнє значення певних слів, фраз, тексту в цілому), так і у внутрішньому світі твору (між протагоністом та іншими героями твору). Так, наприклад, в оповіданні *Unmögliche Beweisaufnahme* діалог між центральним героєм та представниками суду складає враження, що обидві сторони говорять різними мовами. Це неодноразово підкреслюють дійові особи у своїх висловлюваннях:

Möglich [...] hätten die Leute es doch gemerkt.

„Was denn? Was sollen sie gemerkt haben?“

„Daß mein Privatleben, oder wenigstens das, was Sie hier so nennen würden, nur eine Tarnung war.“

„Ihr Privatleben?“ rief der Präsident erstaunt. [...] *Eine seltsame Äußerung, das muß ich sagen. Ich denke, wir alle würden eher umgekehrt denken.* [...]

„[...] - Was meinen Sie mit Tarnung?“

„Das was sich versichern läßt. Dafür gibt es Gesetze. [...]

„Und weswegen oder gegen wen hielten Sie es für nötig, sich zu tarnen?“

„Um eine Atempause zu gewinnen.“

„Eine Atempause? Sprechen Sie bitte nicht in Rätseln.“ [Spirale, с. 148-149]

Однією із основних проблемних точок у діалозі є схильність протагоніста до дейктичності у висловлюваннях, коли невідома адресату інформація вводиться мовцем як відомий факт, а всі спроби отримати роз'яснення поглиблюють нерозуміння і провокують вербальний конфлікт. Зображуване місце дії (судова зала, де відбувається слухання справи чоловіка, якого звинувачують у безслідному зникненні його дружини) – здавалося, саме той випадок, коли взаємне нерозуміння (справжнє чи вдаване) обох сторін цілком

природне і не виликає жодного подиву. Однак, автор змальовує ситуацію, де комуніканти не просто виконуть різні соціальні ролі і, використовуючи різні комунікативні прийоми, намагаються приспати пильність один одного. Вони буквально перебувають у різних світах, мають різне уявлення про раціональне та ірраціональне, про збагненне та незбагненне і, хоч використовують ті самі мовні знаки, не розуміють один одного в найширшому сенсі цього слова.

Часто непорозуміння виникають через відмінності у змісті, який вкладають комуніканти в одну і ту саму лексичну одиницю. Вони мають лінгво-когнітивний характер:

Ob er denn Kinder oder den Wunsch nach Kindern als *unnatürlich* empfinde? – Nein, ganz und gar nicht. Als *sehr natürlich*, ja, als *erschreckend natürlich*, das sei es ja gerade. – Und? – Wieso? Es gebe kein Und. Dies sei der Punkt auf den es ankomme. – Ob er sich nicht deutlicher ausdrücken könne? – Doch, aber dann werde er wieder zur Ordnung gerufen. *Kinder seien eine Bindung nach rückwärts.*

„Nach rückwärts?“ *entfuhr es dem Präsidenten.*

Ja, das sei das Natürliche.

„Wir alle sind hier der Meinung, daß Kinder einen Schritt nach vorwärts bedeuten, etwas Zukünftiges.“ [Spirale, с. 116]

Світогляд і спосіб мислення центрального героя, які не співпадають із стандартними суспільними нормами і поглядами, роблять його висловлювання мало інформативними, що часто заводить адресанта у глухий кут і порушує комунікацію.

Низький рівень інформативності висловлювань протагоніста досягається і його схильністю до вживання семантично неповних конструкцій, що стає причиною багатьох комунікативних проблем між обома сторонами:

„[...] wie handelten Sie?“

„Ich gab es auf. Ich gab nach.“

„Wem bitte gaben Sie nach? Oder was gaben Sie auf?“

„Wem? Was?“ stotterte der Angeklagte.

„Gaben Sie Ihrer Frau nach?“

„Wieso denn meiner Frau? Nicht ihr, nein“

„Sie müssen doch irgend etwas mit Ihren Worten meinen.“ [Spirale, с. 208]

Всі спроби виявити семантичне ядро висловлювання не приносять бажаних результатів: мовлення протагоніста викликає реакцію, протилежну до його інтенції, і залишається для адресата незрозумілим кодом.

Das wäre alles, was sich erreichen ließe. Es sei *mehr oder weniger ein Hinziehen*. „Ein Hinziehen?“ fragte der Staatsanwalt sofort. „Was wollten Sie *hinziehen*?“ Das *Unvermeidliche*. Das, wogegen man sich nicht *versichern könne*. [Spirale, с. 97]

Серед основних причин порушення комунікації є і так зване «жонглювання» поняттями, викликане власне проблемами навколо невербалізованості певних процесів, пережиттів, відчуттів:

Ob der Angeklagte etwa damit andeuten wolle, daß er sich Schweigen auferlege, um seine Frau zu schützen? Etwa weil er irgend eine *Schuld* auf sich zu nehmen für nötig halte [...]?

„Eine Schuld meiner Frau?“ fragte der Angeklagte.

„Lassen wir das Wort Schuld, es ist vielleicht irreführend. Sagen wir stattdessen: ein Motiv oder eine Eigenart.“

„Es muss nicht Schuld, es muß Schicksal heißen“, rief der Angeklagte.

„Nach allen Anzeichen also, sagte der Präsident, müsse als sicher angenommen werden, daß die Frau des Angeklagten sich in jener Nacht nicht wie sonst hingelegt habe, eben weil sie von einem *Entschluß* ihres Mannes Kenntnis hatte. – *Entschluß?* Unterbrach der Angeklagte. *Als ob man sich zu so etwas entschließen könne. Das stehe in keines Menschen Macht.* – Schön, dann nicht *Entschluß*. Sagen wir statt dessen: *Kenntnis von der Wahrscheinlichkeit, daß in jener Nacht etwas passieren werde.* – *Kenntnis?* Widerspruch der Angeklagte hartnäckig. *Auch das sei nicht möglich. Und passieren...*“ Sie nehmen die Geduld des Gerichtes in unerlaubter Weise in Anspruch“, rief der Präsident. [Spirale, с. 170-171]

Як бачимо, подібні дискусії навколо пошуку «правильних» слів аж ніяк не сприяють вирішенню конфлікту і встановленню повноцінного взаємного контакту між співрозмовниками.

Всі вище названі особливості комунікації між центральним та другорядними героями творів Носсака свідчать про неможливість будь-якого повноцінного діалогу між комунікантами. Той факт, що кожен сегмент оповіді протагоніста - це реалізована через мовлення візія, яка представляє світогляд, що не співпадає з традиційно об'єктивною реальністю і для зовнішнього світу вимірюється категоріями неможливого та нереального, від початку виключає будь-якого «співрозмовника» як неможливий елемент даної конфігурації. Стан граничної самотності, котрий постійно супроводжує центрального героя, та проблема невербалізованості того, що перебуває поза межами логіки, породжують «міфічне мовлення» і підкреслюють його герметичність та ізольованість.

Література

Bielefeld M. H.E. Nossack // Kritisches Lexikon zur deutschsprachigen Gegenwartsliteratur; hg. von H. L. Arnold. – München: Text und Kritik, 1986. - 23 Ngl. Jenny U. Die Wirklichkeit hinter den Dingen // Über Hans Erich Nossack; hg. von Ch. Schmid. - Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1970. – S. 124-127. Lahn S. „In Wirklichkeit war das alles vielleicht ganz anders, als ich es erzähle“. Zum ‚unreliable narrator‘ im Werk Hans Erich Nossacks am Beispiel des Romans *Spätestens im November* // Hans Erich Nossack: Leben – Werk – Kontext; hg. von G. Damman. – Würzburg: Königshausen & Neumann, 2000. – S. 175-194. Nossack H. E. Spirale: Roman einer schlaflosen Nacht. – Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 2001[zuerst 1956]. – 293 S. Williams A. Hans Erich Nossack und das Mythische // Hans Erich Nossack: Leben – Werk – Kontext; hg. von G. Damman. – Würzburg: Königshausen & Neumann, 2000. – S. 94-104.